

Мирко С. Бојанић

## ДВЕ УРБАНИСТИЧКЕ СКИЦЕ ДЕЛОВА ВАЉЕВА СРЕДИНОМ 19. ВЕКА

Шта је и где некад било у Ваљевоу и шта су други људи и време померали и уклањали с лица земље и из многих памћења и дан-данас интересује и житеље и пријатеље града на Колубари. Стара чаршија тешњарска чува највише трагова прошлости, најближих периоду турске владавине. Трошна здања не додирују давне дане, али правци пружања већине сокака (улица) нису, у већини случајева, мењали свој првобитни положај. Повијали су се према току Колубаре, земљишту које се спуштало ка њеном кориту, али и међама на којима су власници постављали ограде. Најстарија здања, с десне стране Колубаре, углавном су нестала у великом пожару 1818. године.<sup>1</sup> Ваљево је до те несреће, односно почетком 19. века, имало око 4000 кућа, да би тај број крајем треће деценије био само стотинак, што се види из писма Обштине ваљевске Славном суду Нахије ваљевске, од 11. марта 1933.<sup>2</sup>

С леве стране реке и данас постоји Муселимов конак, из којег су фебруара 1804. на губилиште одведени чувени кнезови Алекса Ненадовић и Илија Бирчанин, највероватније на велику ћуприју (данас је ту мермерни мост између Тешњара и Трга војводе Мишића). Јавна погубљења, онда и касније, свуда у свету, вршена су у знак опомене на местима где је могло да се окупи највише народа. *А велика ћуприја*, на добром видику с обе стране реке, била је подесна као позорница страшног чина. Није тешко претпоставити да су турски грађани запосели простор на десној обали, тамо где су им и куће биле, а да је „раја” притерана ка другој обали моста, где је морала да постоји и пијаца за толику варош, и на том месту су се секли друм са запада и Главни сокак, или Београдски друм. Колима се до пијаце стизало газом

---

1 Историјски архив Ваљево, Фонд Окружног суда Ваљево, 27. VIII 1836 (Писмо исправничества Окружија ваљевског Управитељном совјету)

2 ИАВ, фонд Окружног суда 61/1833 (Писмо Обитества ваљевског Славном суду Нахије ваљевске 11. марта 833)

преко Колубаре, низводно од велике ћуприје. Узводно од газа постојала је мања ћуприја, јер је логичније да буде ту, него узводније од помињане велике. Опет једна претпоставка: мања ћуприја је више користила „раји”, која је избегавала (или није смела!) да користи ону велику, да не ремети навике и начин живота Турака. У близини мале ћуприје лако је било одвући обезглављена тела српских кнезова, да застраше оне који су туда прелазили, а да буду мање видљива за Турке.

Овај нешто дужи увод изазван је податком о постојању велике ћуприје на једној од пронађених скица Ваљева, које се чувају у Историјском архиву, а да се мала ћуприја и не види и не помиње средином 19. века, а постојала је крајем 18. века.<sup>3</sup>

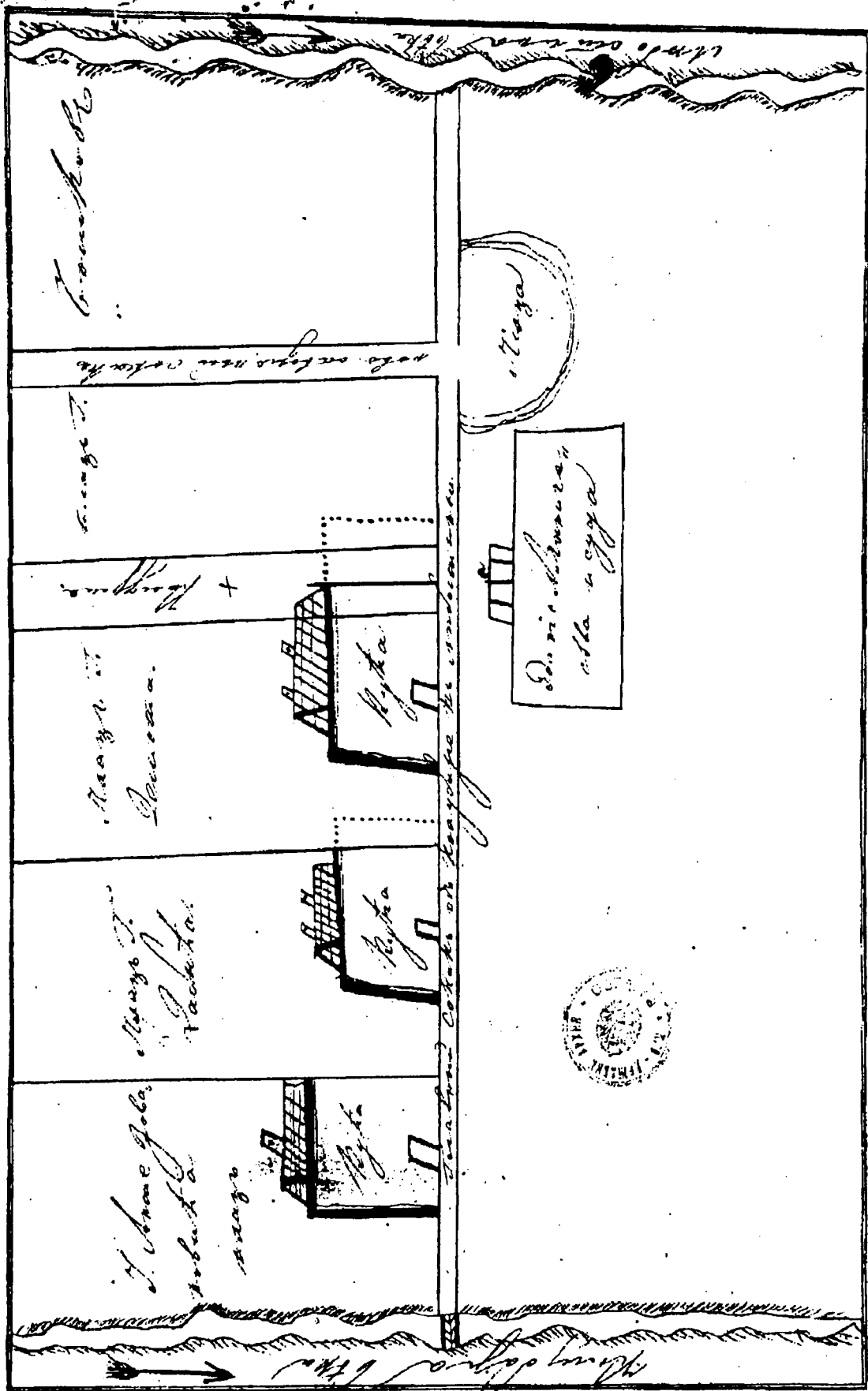
Прва скица<sup>4</sup> приложена је у предмету спора око међе између угледних личности јавног живота у Ваљеву: Бошка Тадића, био и председник Суда Окружија ваљевског, и Деспота Стефановића, некадашњи окружни началник у Ваљеву. Били су они на положајима и у другим окрузима, према вољи и указима књажева српских. Бошко је тужио Деспота због заузећа земље, а Деспот умро пре окончања спора. Његови наследници се поравнали са тужиоцем.

План открива како су распоређена нека здања у Ваљеву 1847, у Главном сокаку, данашњој Улици војводе Мишића, идући од Колубаре према Љубостињи. Најпре треба занемарити недостатак осећаја за размеру у растојању између ове две реке и површина које заузимају плацеви са уцртаним зградама. Тужиоца није интересовало ништа друго до део земљишта који је у зони његовог имања. С леве стране сокака, идући ка северу, најпре је кућа Антонија-Анте Јовановића (данас је ту стамбена зграда бр. 27). Анто је био учесник Првог и Другог устанка, а од 1831. старшина Среза подгорског са седиштем у родном Лелићу до 1839, а затим прешао у Ваљево. Умро у чину мајора 9. III 1844, а сахрањен у порти манастира Ћелије уз гроб Илије Бирчанина. Поменута кућа била је на јавној лицитацији 1846, да би се намирли повериоци. Срушена 1956, одслуживши свој век у рукама многих, пре свега државних надлежштава. До ње је кућа Гаје Дабића, једно време и председника Суда Окружија ваљевског и судија Врховног суда Србије. Здање и данас постоји и под заштитом је државе. Темелје му поставио и вероватно га градио Ђуро Гођевац из Заруба, села јужно од Ваљева, познати неимар. И књаз Милош га ценио и обавезно позивао на градњу јавних објеката у Београду и Крагујевцу. Затим је, по реду, кућа и плац туженог Деспота Стефановића (његова кућа срушена после Првог светског рата). Данас је ту радионица за електро услуге, а било је и других намена.

Између Деспота и Бошка ишла је некад стара калдрма, од Главног сокака и зграда Начелства и Окружног суда ка западу. Тужилац наводи

3 Љубисав Андрић: *Ваљево, од постања*, Ваљево, 1985, стр. 46-48

4 ИАВ, Фонд Окружног суда Ваљево, Нефасцикулисана грађа 1847, кут. 1, 5. III и Ф-I, 30/1848



Скица 1

значајну чињеницу да „*приликом регулисања вароши Ваљева* (подвукао М. С. Б.) нађе се за добро да се од пијаце кроз сред мога плаца пут отвори, а онај обштиј преко калдрме затвори, које се и учини, и коим поступком ја од мога сопственог плаца, будући сам га донде већ купио и притјажавао био, изгубим 150 до 200 фати.”

Са северне стране Начелства и Суда а пре црквене порте, јер је Црква подигнута 1836. а овде није учртана, налазила се пијаца, у коју је улазио новоотворени сокак из правца Брђана (данашњи део Карађорђевог улице), док се од Колубаре према Љубостињи пружао Главни сокак, односно Београдски сокак, поред пијаце. Вероватно је ово била пијаца шире намене у односу на „зелену”, која се помиње у другој скици.

И још једна напомена у вези са претходним наводима: Гаја Дабић и Дамњан Рађевац (био једно време и главни полицајац ваљевски и начелник Среза посавског купили су плацеве од сина Турчина Абдул Романа, а Рађевац свој део продао Деспоту Стефановићу.

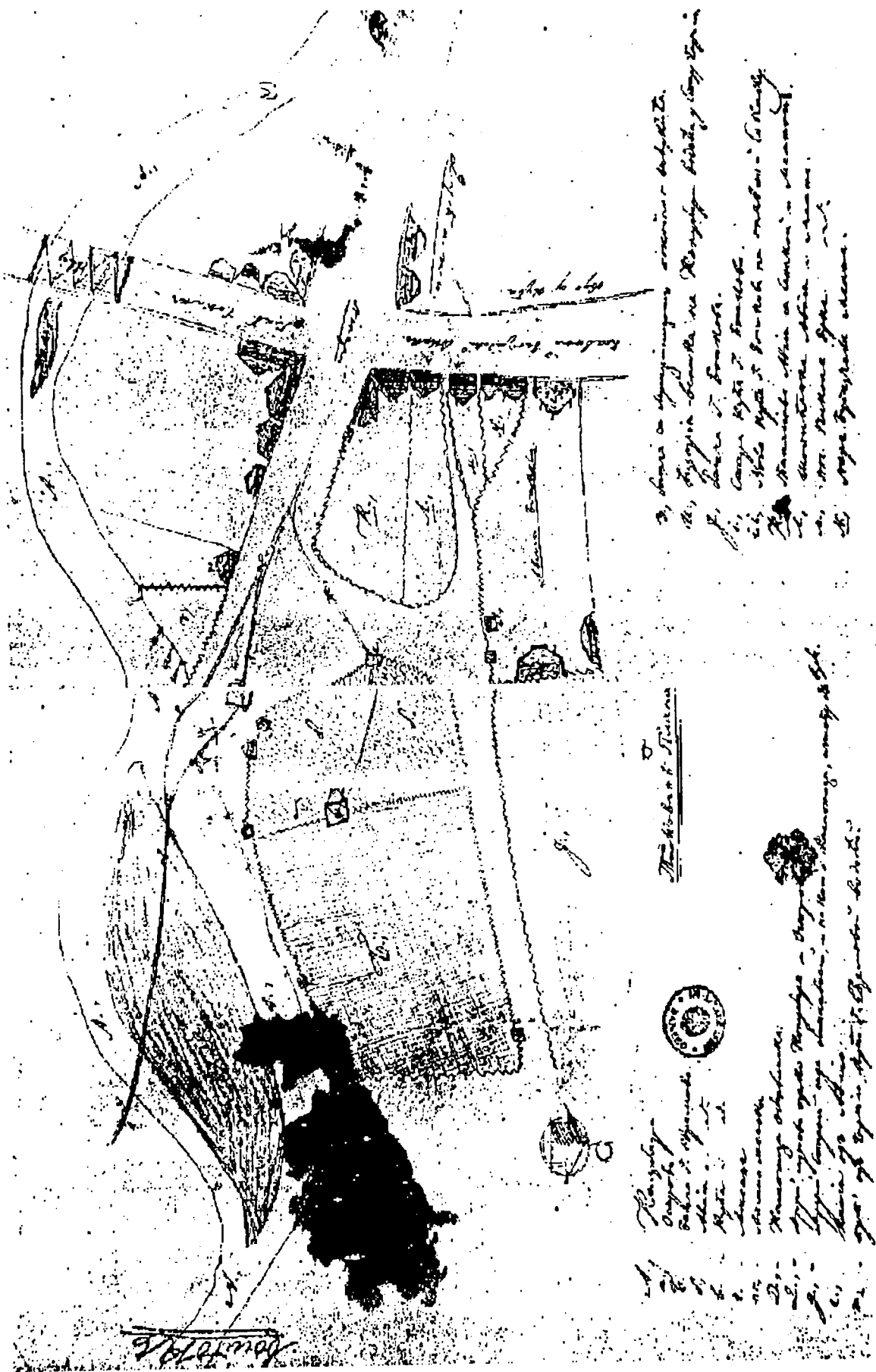
Другу скицу<sup>5</sup> подноси Јеврем Ненадовић (син Јакова Ненадовића), једно време председник Суда нахијског (окружног) а био и члан Совјета, у спору против Ваљевске општине, која подиже своју касапницу на „батаљеном” старом друму који је водио преко Колубаре. Нови друм, на сувом, скреће из правца запада према истоку мало удесно, односно јужније, па се сједињује са старим преко реке и острва и преко друге обале пробија се према Мионици и ужичком крају. Оценио је г. Јеврем да се градњом касапнице задире у неке његове интересе. Ипак, парничари су нашли заједнички језик.

Важан прилог у документима спора је план тога дела вароши, с назначењем власника плацева и објеката, с још неким подацима. Види се кривудава Колубара (ознака А) и њена острва (а). Башта, кућа и авлија г. Јеврема (Б, б, в) као да захватају данашњи простор испод западног дела Дома културе, преко парка и улице, са извесним површинама које припадају Гимназији и Музеју. Источно од Јевремовог плаца је посед Проте Матеје, према тексту из судског списка.

Напомена: Имање и кућу г. Јеврем уступио држави јер није могао да измири дуг, а 1859. му одузета и пензија. И једно и друго десило му се за време Обреновића, књаза Михаила и књаза Милоша.

Касапница (Ђ), која доводи до спора, сигурно је у реду зграда, можда крајња на истоку, које се данас пружају Чика-Љубином до Улице Вука Караџића. Приметно је, према скици, да је понајближа обали Колубаре, која ту, пред великим острвом, завршава свој лук. Јужно од касапнице пролази нови друм (Д) преко реке која на том месту има повољан газ, јер се маса воде дели око острва, на којем ће се траса новог пута спојити са старим, да би на другу обалу избио у висини садашњег пешачког моста према пијаци.

<sup>5</sup> Исто: Ф-XX, Н. 1213/1850



Скица 2

На општинској земљи, а уз башту г. Јеврема, лежале су апсане за мушке затворенике (г). Од чаршије водио је пут (ж) до капије (е) на авлији туџиочевој.

На углу између новог друма и Колубаре су мумциница (воскара) и башта покојног Штукића (з). Одавде, идући ка западу, с леве стране друма су подигнути дућани или механе, све до Главног сокака који води на велику ћуприју. Наведени објекти су лако мењали намену или закупце, јер је конкуренција бивала све већа а приходи нису могли да покрију трошкове и обезбеде услове за сигуран живот.

Када се пође из Тешњара преко ћуприје велике, с леве стране Главног сокака поређани су дућани, који се од угла настављају у правцу пружања друма (почетак данашње Улице кнеза Милоша). Дућани су и са десне стране овог друма. Доста их је, узимајући у обзир и тешњарске, па није чудо што су неки брзо затварали врата и ћепенке.

Широка раскрсница, коју чине већ помињани друм и Главни (Београдски) сокак који хвата правац према северу, коришћена је за пијацу (зелену). На углу друма и Главног београдског сокака налази се Танасијева механа са авлијом и сењаком (К). Данас је ту „Гранд” хотел. Затим се према северу ређају Шопићанкина авлија и механа (Л), па почившег Николе Брке (м) и механа Пере Бугарчета (Н). Ова последња била би до данашње књижаре „Нолит”, а на месту ове је некад била нова кућа Бошка Тадића (и, и), чији се плац ширио на исток и иза авлија Николе Брке и Пере Бугарчета. У дубини авлије је стара кућа г. Бошка (и), а башта се даље простирала поред имања г. Јеврема, све до Протине међе. Судаћи према скици, на г. Бошковом плацу данас лежи већи део Гимназије, са простором улице и зграде у Вука Караџића улици (преко пута Гимназије).

Уз јужну ивицу г. Бошкове авлије постављена је женска апсана (г, г), а одмах ту, на необележеном простору, и сам необележен, стајао је до данас очувани Муселимов конак (да ли баш у њему није био поменути женски затвор?).

На Главном београдском сокаку, преко пута нове куће Бошка Тадића, у скици пише „овде су куће”. С резервом треба узети и осећај г. Јеврема за размере, као и у скици 1, коју ако призовемо у помоћ, сазнаћемо чије су то куће (ако нема и нечијих других, а вероватно их тада још није било). Подигли су их, видели смо, значајни људи тог времена у Ваљеву: Антоније Јовановић, Гаја Дабић и Деспот Стефановић. Међутим, оне су биле нешто северније.

Све границе плаца г. Бошка Тадића су сигурне, сем северне. Можда се она кретала до „зданија началства и суда”, па ако се то прихвати као могућност, онда су на његовој некадашњој земљи и зграде Више школе, Ваљевске банке, делови Поште и Робне куће „Београд”. А из спора се види да је у његовом власништву добар део од пијаце код суда па према западу, с обе стране Карађорђевог улице. Био је прави велепоседник.

Занимљиво ће бити да се на крају наведе једна реченица из тужбе г. Бошка Тадића, као илустрација бар неких односа међу тадашњим носиоцима значајних функција:

„Ја пак чудио сам се Г. Дабић околиши, и неће право да каже, као што је било, но кад сам дошо лане у Ваљево, видио сам, да је он притиско читав фат г. Деспотовог плаца, а њега пак на мој плац отискао.” (Писано у Београду 5. марта 1847).

Без обзира на извесне недостатке једне и друге скице, доста је података који могу бити корисни за нова трагања прошлости Ваљева.